

τάς ὑψηλὰς θεωρίας τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ διδασκάλου, μεθ' οὗ ἀπετέλεσε δυάδα τηλαυγῶν ἀστέρων, οἵτινες ἐν τῷ πνευματικῷ τῆς Ἑλλάδος στερεώματι διαλάμπαντες πᾶσαν τοῦ ἐπιστητοῦ τὴν χώραν κατηύγασαν.

Τὰς ἠθικὰς τοῦ Πλάτωνος ἀρχὰς μεγάλως προήγαγον οἱ τὴν Ἠθικὴν κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν θεωροῦσαντες στωϊκοί ¹⁾, οἵτινες τὴν φιλοσοφίαν ἐχρησιμοποιοῦν ὡς στήριγμα τοῦ ἠθικοῦ βίου. Προσεγγίζοντες δηλαδὴ πρὸς τὸν Σωκράτη καὶ τὸν κυνικὸν κλάδον τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας ὠρίζοντο τὴν φιλοσοφίαν ὡς ἀρετῆς ἀσκησιν ²⁾ καὶ ἐτίθεντο τὸν τελικὸν τῆς φιλοσοφίας σκοπὸν ἐν τῇ δυνάμει, ἣν ἔχει πρὸς τὴν ἠθικότητα τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλ' ἡ ἀληθὴς ἠθικὴ εἶναι ἀδύνατος ἄνευ ἀληθοῦς γνώσεως· οὕτω δὲ ἀσκησις ἀρετῆς καὶ σοφία συμπίπτουσιν εἰς ταῦτό. Ρητέον ὅμως ὅτι πρὸς συγκροτήσιν τῆς περὶ κόσμου θεωρίας τίθενται οἱ στωϊκοὶ ἀντὶ τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς ὕλης μίαν μόνην ὑλικὴν ἀρχήν. Ἀποφαίνουσι δηλονότι σώματα πάσας ἀνεξαιρέτως τὰς οὐσίας καὶ αὐτὰς δὲ τῶν πραγμάτων τὰς ιδιότητας ὡς τι σωματικὸν θεωροῦσι. Καὶ πα-

¹⁾ Ὅτι ἰδρυτῆς τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας ἐγένετο Ζήνων ὁ Κιτιεὺς (342-270 π. Χ.), εἶναι γνωριμώτατον.

²⁾ Sen. ep. 89, 5.

ραδέχονται μὲν δυνάμεις ἐν τῇ ὕλῃ ἐνεργούσας ἀλλὰ ταύτας ἀνάγουσιν εἰς μίαν ὑψίστην δύναμιν ὡσαύτως ὑλικήν· διότι ἡ διὰ τοῦ σύμπαντος κόσμου διήκουσα δύναμις εἶναι πνεῦμα ἔνθερμον (τεχνικὸν πῦρ), ὅπερ περιέχει ἐν ἑαυτῷ τὰ λογικὰ σπέρματα πάντων τῶν ὄντων, τοὺς σπερματικούς λόγους. Τοῦτο περιγράφουσιν οἱ στωϊκοὶ ὡς ψυχὴν, νοῦν, λόγον τοῦ κόσμου, πρόνοιαν, φύσιν καὶ ἐνὶ λόγῳ ὡς θεότητα. Ἀλλὰ μεγάλη, ὡς εἴρηται, ἀπονέμεται ὑπὸ τῶν φιλοσόφων τούτων σπουδαιότης τῷ πρακτικῷ μᾶλλον ἢ τῷ θεωρητικῷ μέρει τῆς φιλοσοφίας. Συμφερόμενοι οἱ στωϊκοὶ τῷ Πλάτῳ καὶ καθόλου τῇ ἀπὸ τοῦ Σωκράτους φιλοσοφία ἀποφαίνουσι τέλος καὶ σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου τὴν εὐδαιμονίαν, ἣν ὅμως κατ' αὐτοῦς ἀποτελεῖ τὸ «ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν». Ὁμόλογον δὲ τῇ φύσει πρὸς τὸ λογικὸν ὄν, ἦτοι τὸν ἀνθρώπον, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ καθολικὸς καὶ διὰ πάντων διήκων λόγος ¹⁾. Καὶ ἐπειδὴ ἡ πρὸς τὸν καθολικὸν λόγον συμφωνία εἶναι ἡ ἀρετή, ἔπεται ὅτι ἡ ἀρετὴ ἀπεργάζεται τὴν εὐδαιμονίαν ²⁾. Ἡ ἀρετὴ μόνη εἶναι ἀγαθὸν καὶ τ'ἀνάπαλιν ἡ κακία μόνον κακόν, πάντα δὲ τ'ἄλλα δὲν εἶναι οὔτε ἀγαθὰ οὔτε κακὰ ἀλλ' ἀπλῶς ἀδιάφορα ³⁾. Πάντων δ' ἥκιστα δύναται ἡ ἡδονὴ νὰ

¹⁾ Διογ. 7, 88.

²⁾ Διογ. 7, 30, 94, 101.

³⁾ Οὕτω π. χ. ἡ ζωὴ, ἡ ὑγίεια, ἡ ἡδονή, τὸ καίλλος,

θεωρηθῆ ἀγαθὸν καὶ δὴ καὶ τὸ μέγιστον ἀγαθόν. Ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι σκοπὸς ἀλλ' ἀπλῶς φυσικὸν ἐπακολούθημα τῆς ὀρθῆς πράξεως καὶ ἐναρέτου ἐνεργείας, οὐδὲ πρέπει νὰ θεωρηθῆ στοιχεῖον καὶ ὄρος τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ ἀλλὰ μόνον ἐπιγέννημα αὐτοῦ ¹⁾. Ἡδονὴ καὶ ἀρετὴ διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ φύσιν καὶ εἶδος. Ἐκείνη μὲν εὐρηται καὶ παρὰ τοῖς κακίστοις, αὕτη δὲ παρὰ μόνοις τοῖς ἀγαθοῖς· ἐκείνη μὲν εἶναι ταπεινὴ καὶ φθαρτὴ, αὕτη δὲ ὀψιλή καὶ ἀνώλεθρος. Καίτοι δὲ πάντες οἱ στωϊκοὶ δὲν προέβαινον ἐπὶ τοσοῦτον, ὡς ὁ Κλεάνθης, ὅστις οὐδαμῶς ἤθελε νὰ τάξῃ τὴν ἡδονὴν εἰς τὰ κατὰ φύσιν πράγματα ²⁾, ὅμως πάντες ἠρνοῦντο ὅτι καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη ἔχει ἀξίαν τινά. Ἀξίαν ἀπόλυτον ἔχει μόνῃ ἡ ἀρετὴ, πρὸς ἣν διὰ τοῦτο πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐκ φύσεως ὀρμῶσιν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος, καίπερ ὄν λογικὸν ὄν, ἔχει καὶ ἀλόγους ὀρμὰς (πάθη), διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀρχῆ-

ἡ ἰσχύς, ὁ πλοῦτος, ἡ εὐδοξία, ἡ εὐγένεια, δὲν εἶναι ἀγαθὰ ὁ θάνατος, ἡ νόσος, ὁ πόνος, τὸ αἰσχος, ἡ ἀσθένεια, ἡ πενία, ἡ ἀδοξία, ἡ δυσγένεια καὶ τὰ ταύταις παραπλήσια δὲν εἶναι κακά. (πβλ. Διογ. 7, 102). Ἐν τούτῳ δὴ κεῖται ἡ διαφορά πρὸς τοὺς ἀκαδημεικοὺς καὶ περιπατητικοὺς, οὔτινες παρεδέχοντο καὶ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ καὶ κακά.

¹⁾ Διογ. 7, 94 «ἐπιγεννήματα δὲ τὴν τε χαρὰν καὶ τὴν εὐφροσύνην καὶ τὰ παραπλήσια.»

²⁾ Σελτ. π. μαθ. 11, 73.

θεν ἐνάρετος ἀλλὰ καθίσταται τοιοῦτος διὰ τῆς περιστολῆς τῶν παθῶν. Πάθη δ' εἶναι ἄλογοι καὶ παρὰ φύσιν τῆς ψυχῆς κινήσεις ἢ ὄρμαι πλεονάζουσαι, ὧν αἰτία εἶναι διάστροφοι καὶ διημαρτημένοι περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ κρίσεις ¹⁾. Ἀρρωστήματα λοιπὸν καὶ νόσοι τῆς ψυχῆς ὄντα τὰ πάθη δὲν πρέπει μόνον νὰ μετριάζονται ἀλλ' ἀρδην νὰ ἐκρίζωνται ²⁾. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ πάθη ἡ ἀρετὴ εἶναι ποιότης τῆς ψυχῆς κατὰ λόγον. Ὅρος δὲ τῆς ἀρετῆς πρῶτος τίθεται ὑπὸ τῶν στοικῶν ἢ ὀρθὴ γνῶσις. Ἐντόνος δηλαδή ἀπορρίπτοντες οὗτοι τὴν φυσικὴν ἢ τὴν δι' ἀσκήσεως προσγιγνομένην ἀρετὴν ὀρίζονται κατὰ σωκρατικὸν τρόπον τὴν ἀρετὴν ὡς ἐπιστήμην καὶ τὴν κακίαν ὡς ἄγνοιαν ³⁾. Ρίζα πασῶν τῶν ἀρετῶν εἶναι ἡ σοφία, ἥτοι ἡ

¹⁾ Διογ. 7, 110. Τέσσαρα εἶναι κατὰ τοὺς στοικούς, τῶ Πλάτωνι συμφωνοῦντας, τὰ κύρια πάθη: ἡ λύπη, ὁ φόβος, ἡ ἐπιθυμία, ἡ ἡδονή. Διογ. ἐνθ. ἀν. πβλ. καὶ Πλατ. Φαῖδρ' 83 B «ἡ τοῦ ὡς ἀληθῶς φιλοσόφου ψυχὴ οὕτως ἀπέχεται τῶν ἡδονῶν τε καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ λυπῶν καὶ φόβων καθ' ὅσον δύναται». Πολιτ. 429 C. Θεαίτ. 156 B.

²⁾ Ἐνῶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀπῆτουν μετριάσμον τῶν παθῶν, οἱ στοικοὶ ἀξιοῦσι τελείαν ἀπ' αὐτῶν ἀπαλλαγὴν, ἥτοι ἀπάθειαν, ἣν ιδιότητα ἔχουσι κατ' αὐτοὺς οἱ σοφοί. (Διογ. 7, 117 «φρασί δὲ καὶ ἀπαθῆ εἶναι τὸν σοφόν»).

³⁾ Διογ. 7, 93.

τελεία γνῶσις, ἡ ἐπιστήμη τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ¹⁾. Ἐκ τῆς σοφίας προέρχεται πλῆθος ἀρετῶν, αἵτινες ἀκολουθῶς τῇ τοῦ Πλάτωνος θεωρίᾳ συνάγονται εἰς τέσσαρας θεμελιώδεις ἀρετάς, ἤτοι τὴν φρόνησιν, τὴν ἀνδρείαν, τὴν σωφροσύνην καὶ τὴν δικαιοσύνην ²⁾. Ἐκ τούτων ἡ φρόνησις εἶναι ἐπιστήμη τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν καὶ τῶν οὔτε ἀγαθῶν ὄντων οὔτε κακῶν, τουτέστιν ἀδιαφόρων ³⁾. ἡ ἀνδρεία εἶναι ἐπιστήμη τῶν δεινῶν καὶ οὐ δεινῶν καὶ οὐδετέρων ⁴⁾. ἡ σωφροσύνη εἶναι ἐπιστήμη τῶν αἰρετῶν καὶ φευκτῶν καὶ οὐδετέρων ⁵⁾. ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἐπιστήμη ἀπονεμητικῆ τῆς ἀξίας ἐκάστῳ ⁶⁾. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ (ὡς καὶ πᾶσαι αἱ κακίαι) κοινὴν ἔχουσι ῥίζαν καὶ εἶναι διάφοροι ἐκδηλώσεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ψυχικῆς διαθέσεως, διὰ τοῦτο ὑπάρχουσιν ἀχωρίστως

¹⁾ Ῥητέον ὅμως ὅτι ἡ τοιαύτη περὶ σοφίας ὑπόληψις ἐκράτησεν ἀπὸ Χρυσίππου· διότι ὁ μὲν Κλεάνθης ῥίζαν τῶν ἀρετῶν ἐτίθετο τὴν ἰσχὺν τῆς ψυχῆς, ὁ δὲ Ἀρίστων τὴν ὑγίειαν.

²⁾ Ἰσάριθμοι εἶναι καὶ αἱ κύρια κακία, ἤτοι ἡ ἀφροσύνη, ἡ δειλία, ἡ ἀκολασία καὶ ἡ ἀδικία, αἱ προκύπτουσιν ἐκ τῆς ἀγνοίας.

³⁾ Στοβ. Ἐκλ. 2, 102.

⁴⁾ Σέξτ. π. μαθ. 9, 158.

⁵⁾ Στοβ. ἔνθ. ἀνωτ.

⁶⁾ Στοβ. Ἐκλ. 2, 102.

ἀλλήλαις συνδεδεμέναι οὕτως, ὅπου ἂν ὑπάρχη μία ἀρετή, ἐκεῖ ἀναγκαίως ὑπάρχουσι πᾶσαι, καὶ πάλιν ὅπου ἂν μία κακία ὑπάρχη, ἐκεῖ ὑπάρχουσι πᾶσαι. Μόνη ἢ τῆς ψυχῆς διάθεσις, ὑφ' οἵανδήποτε καὶ ἂν ἐκδηλῶται μορφήν, ποιεῖ τὴν τοῦ καθήκοντος ἐπιτέλεσιν ἐνάρετον προᾶξιν (κατόρθωμα). Ἄλλ' ἢ διάθεσις αὕτη ἦτοι ὑπάρχει ὅλη καὶ τελεία ἢ παντελῶς δὲν ὑπάρχει· διὸ καὶ ἡ ἀρετὴ καὶ κακία εἶναι ἀνεπίδεκτοι ἐπιτάσεως οὐδ' ὑπάρχει μέσον ἀρετῆς καὶ κακίας. Ὁ ἔχων ὀρθὴν ψυχικὴν διάθεσιν εἶναι ἐνάρετος, ὁ μὴ ἔχων τοιαύτην κακός, τρίτον τι δὲν ἐγχωρεῖ¹⁾. Ἐκαστος ἄρα εἶναι ἦτοι ἐνάρετος ἢ κακός, ἦτοι σοφὸς ἢ ἄφρων, καὶ διὰ τοῦτο ἢ ἀπὸ τῆς ἀφροσύνης εἰς τὴν σοφίαν μετάβασις εἶναι στιγμιαία. Ὁ μὲν σοφὸς εἶναι τὸ ἰδεῶδες πάσης τελειότητος καὶ κατ' ἀκολουθίαν πάσης εὐδαιμονίας, ὁ δὲ ἄφρων τὸ ἰδεῶδες πάσης φραυλότητος καὶ κακοδαιμονίας. Ἐκεῖνος μόνος εἶναι ἐλεύθερος, διότι ὀρίζει αὐτὸς ἑαυτόν· ἐκεῖνος μόνος καλός, διότι μόνη ἡ ἀρετὴ εἶναι ὄντως καλὸν καὶ ἐπέραστον· ἐκεῖνος μόνος πλούσιος καὶ εὐτυχής, διότι τὸ ἀνευδεές εἶναι ὁ ἀληθὴς πλοῦτος καὶ τὰ τῆς διανοίας ἀγαθὰ τὰ ἀξιολογώτατα. Ἐκεῖνος εἶναι ὁ μόνος ἀληθὴς βασιλεύς, πολιτικός, ποιητής, προφήτης, κυβερνήτης, ἐλεύθερος παθῶν, ὁ μόνος φίλος τῶν

¹⁾ Διογ. 7, 127 «ἀρέσκει δ' αὐτοῖς μηδὲν μεταξὺ εἶναι ἀρετῆς καὶ κακίας.»

Θεῶν καὶ ἐνὶ λόγῳ κέκτηται πάσας τὰς ἀρετὰς καὶ πᾶσαν γνῶσιν καὶ πράττει πάντοτε καὶ ἐν πᾶσι μόνον τὸ ὀρθόν. Ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ δὲν ἀπόλλυται καὶ ἢ εὐδαιμονία παραμένουσα ἀμετάβλητος ἰσοῦται τῇ τοῦ Διός. Ὁ δ' ἄφρων εἶναι πᾶν τοῦναντίον, κακὸς καὶ ἐλεεινός, δοῦλος, ἐπαίτης, ἀμαθής, διάστροφος, καὶ κατὰ τὴν αὐστηρὰν τῶν στωϊκῶν ἔκφρασιν «πᾶς ἄφρων μαίνεται»¹⁾. Ἄφρονες δ' εἶναι κατ' αὐτοὺς πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐκτὸς ἐλαχίστων ἑξαιρέσεων. Οἱ ἄνθρωποι δηλαδή συνήθως διὰ κακίας τὸν πάντα χρόνον πορεύονται καὶ μόνον εὐάριθμοὶ τινες βραδέως καὶ πρὸς ταῖς τοῦ βίου δυσμαῖς τρέπονται ἐπὶ τὴν ἀρετὴν²⁾.

Ὁ ἄρτι κατὰ τὴν Στοὰν ὑποτυπωθεὶς διορισμὸς τῆς φύσεως καὶ οὐσίας τῶν ἀρετῶν ὡς ἐκ τῆς σοφίας καὶ ἐπιστήμης ἀπορρουσῶν καὶ ἢ διακρισις τεσσάρων κυρίων ἀρετῶν, εἰς ἃς πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἀνάγονται, μαρτυροῦσι περιφανῶς ὅτι καὶ οἱ στωϊκοὶ ἀφωρμήθησαν ἀπὸ τῆς σοκρατικῆς καὶ πλατωνικῆς ἠθικῆς. Ἀλλὰ ταύτην ἐθελήσαντες νὰ τελειώσωσι καὶ παράλληλον κατεύθυνσιν αὐτῇ πρὸς τὴν περὶ φύσεως θεωρίαν αὐτῶν νὰ παράσχωσιν ἀπέφηναν ἀρχὰς αὐστηροτέρας ἢ κατὰ τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν. Διότι ἠθικαὶ ἀρχαὶ τὴν ἄκραν ὑπο-

1) Cic. Parad. 4. Tusc. 3, 5, 10.

2) Σέξτ. π. Μαθ. 9, 90.

ταγήν εἰς τὸν καθολικὸν νόμον ἀπαιτοῦσαι καὶ τὴν παντελῆ τῆς βουλήσεως ἀπόλυσιν ἀπὸ τῶν κατ' αἴσθησιν ὄρων τοῦ βίου ἀξιοῦσαι φανερὸν ὅτι ἤκιστα δύνανται νὰ συναρῶσι πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ βίου καὶ τοὺς ὄρους τῆς πραγματικότητος. Λιόπερ παρέστη ἀνάγκη, ὅπ' αὐτοῦ τοῦ Ζήνωνος ἀναγνωρισθεῖσα, ὅπως αἱ εἰρημένας ἀρχαὶ μετριασθῶσι καὶ περιορισθῶσιν. Ἐντεῦθεν προῆλθεν ὁ διορισμὸς τῶν ἠθικῶς ἀδιαφόρων καὶ ἡ διαίρεσις αὐτῶν εἰς τρεῖς τάξεις: εἰς τὰ κατὰ φύσιν καὶ διὰ τοῦτο ἀξίαν τινὰ ἔχοντα, καὶ αἰρετὰ ὄντα (προηγμένα): εἰς τὰ παρὰ φύσιν καὶ διὰ τοῦτο ἀπαξίαν ἔχοντα καὶ φευκτὰ ὄντα (ἀποπροηγμένα): καὶ τέλος εἰς τὰ μήτε ἀξίαν μήτε ἀπαξίαν ἔχοντα, τὰ ἐν στενοτέρῳ ἐννοίᾳ ἀδιάφορα¹⁾. Ἄλλ' ἡ διάκρισις τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ ἀπὸ τοῦ σχετικοῦ καὶ ἀξίαν τινὰ ἔχοντος τοιούτου ἐπηγάγετο ἀναγκαίως ἀνάλογον διάκρισιν τῶν καθηκόντων εἰς τέλεια (κατορθώματα), ἃ ἐκ τῆς ὀρθῆς ψυχικῆς τοῦ πράπτοντος διαθέσεως προϊόντα ἀναφέρονται εἰς τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, καὶ εἰς ἀτελῆ ἢ μέσα καθήκοντα, ἃ ἀναφέρονται εἰς τὴν αἴρεσιν τῶν προηγμένων καὶ ἀποφυγὴν τῶν ἀποπροηγμένων²⁾. Ὡσαύτως ὁμολογήθη ὅτι οἱ σοφοὶ δὲν εἶναι ὅλως ἀπαθεῖς ἀλλ' ὅτι εὗρισκουσιν ἐν αὐτοῖς χώρον αἱ ἀρχαὶ τῶν παθῶν

¹⁾ Διογ. 7, 105. 107. Στοβ. ἐκλ. 2, 142.

²⁾ Στοβ. ἐκλ. 2, 158. 160. Διογ. 7, 109.

καὶ τοῖς σοφοῖς μάλιστα ἰδιάζουσαι εὐλόγιστοι ψυχικαὶ κινήσεις (εὐπάθειαι)· ἔτι δὲ παρενεβλήθησαν μεταξὺ τῶν σοφῶν καὶ ἀφρόνων οἱ προκόπτοντες, οἵτινες περιεγράφοντο ὡς τοῖς σοφοῖς μᾶλλον προσεγγίζοντες. — Καὶ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ δὲ τῆς ἠθικῆς καὶ τῇ διασαφήσει τῶν ποικίλων ἠθικῶν σχέσεων ἀναφαίνονται οἱ στωϊκοὶ προβιβασταὶ καὶ συντελεστοὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ Πλάτωνος. Οὕτω δὴ θεσπεσία καὶ ἡψηλὴ εἶναι ἡ περὶ κοινωνίας καὶ φιλίας τοῦ ἀνθρώπου θεωρία αὐτῶν. Ὁ ἄνθρωπος δηλαδὴ οἰρεῖται νὰ καταστήσῃ ἑαυτὸν ἀνεξάρτητον ἀπὸ πασῶν τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων ἀλλ' ἅμα λογικὴν ἔχων φύσιν αἰσθάνεται ἑαυτὸν πρὸς τοὺς ὁμοίους στενῶς συνδεδεμένον· διὰ τῆς λογικῆς φύσεως κατανοεῖ ὁ ἄνθρωπος ἑαυτὸν ὡς μέρος τοῦ σύμπαντος ὑπάρχοντα καὶ καθῆκον ἔχοντα νὰ προτιμᾷ τὸ κοινὸν τοῦ ἰδίου συμφέροντος¹⁾, θεωρεῖ πάντα τὰ λογικὰ ὄντα ὡς ὁμογενῆ καὶ ἰσότιμα ὑπὸ τὸν αὐτὸν νόμον ἰστάμενα καὶ ὑπολαμβάνει ὅτι τούτων προορισμὸς εἶναι τὸ ὑπὲρ ἀλλήλων ζῆν. Σύμφυτος ἄρα τῷ ἀνθρώπῳ εἶναι ἡ ὁρμὴ πρὸς κοινωνίαν, ἧς θεμελιώδεις ὅροι ὑπάρχουσιν ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ φιλανθρωπία. Ἄλλ' ἡ κοινωνία καὶ ἡ φιλία ὑπάρχουσι μάλιστα ἐν ἐκείνοις, οἵτινες σαφῆ συνείδησιν ἔχουσι τῆς λογικῆς αὐτῶν φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ, ἦτοι ἐν τοῖς σοφοῖς.

¹⁾ Cic. de fin. 3, 19, 64.

Οἱ σοφοὶ πάντες καὶ ἐνάρετοι ἔχουσιν ὁμόνοιαν ἀλλήλοις καὶ φιλίαν, διότι συμφωνοῦσιν ἐν τῇ περὶ τοῦ βίου θεωρίᾳ καὶ φιλοῦσιν ὡσαύτως τὴν ἀρετὴν¹⁾. Μόνοις τοῖς σοφοῖς καὶ σπουδαίοις ὑπάρχει ἀνιδιοτελής καὶ ἀληθὴς φιλία. Καὶ ἐκ τούτου δέ, ὅτι ἡ ἀρετὴ ἐγκείται οὐχὶ ἐν τῇ ψιλῇ θεωρίᾳ ἀλλ' ἐν τῇ πράξει, προκύπτει ὅτι ἀναγκαιοτάτη ὑπάρχει ἡ κοινωνία, ἐν ᾗ δύναται τις νὰ προάγῃ μὲν τὸ ἀγαθὸν ἐπέχῃ δὲ τὸ κακόν²⁾. Ἄλλ' ὅποτε ἡ κοινωνία εἶναι ἔντονος τῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως ἀπαίτησις, εὐδηλον ὅτι δέν πρέπει νὰ καταφρονῆται ὁ γάμος, ὅν οἱ στωϊκοὶ θέλουσι νὰ ἐκτελῆται ἐν καθαρῇ ἠθικῇ ἐννοίᾳ. Ἐν δὲ τῇ πολιτείᾳ πολλῶν περαιτέρω τοῦ Πλάτωνος χωροῦντες οὐ μόνον ἀξιοῦσι κοινογαμίαν καὶ κοινοκτημοσύνην, ἀλλὰ καὶ ἀποστέρουσι τὴν εἰς διαφόρους ἐθνότητας διαίρεσιν ὡς ἀντικειμένην πρὸς τὴν πάντων τῶν ἀνθρώπων οἰκειότητα, καὶ οὕτω κηρύττουσι τὴν κοσμοπολιτείαν³⁾. Ἐπειδὴ δι-

¹⁾ Στοβ. Ἐκλ. 2, 184.

²⁾ Διογ. 7, 121.

³⁾ Ἡ ἐννοία τῆς κοσμοπολιτείας μεγάλως τιμᾷ τὴν διανοήσιν τῶν στωϊκῶν· διότι οὔτε αὐτὸς ὁ Πλάτων οὔτε ὁ Ἀριστοτέλης ἠδυνήθησαν νὰ ἀρθῶσιν ὑπεράνω τῆς περὶ βαρβάρων προλήψεως τοῦ ἔθνους αὐτῶν. Πάντως εἰς τὴν ἐννοίαν ταύτην συνεβάλλοντο οὐ μικρὸν ἔνθεν μὲν αἱ ἱστορικαὶ περιστάσεις, ἐν αἷς ἀνεφάνη ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία, ἔνθεν δὲ ἡ καταγωγὴ τοῦ ἴδρυτοῦ αὐτῆς. Πρόσθετε ὅτι ὁ

λαδὴ ἢ ἀνθρωπίνη κοινωνία ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἐν ἐνὶ ἐκάστῳ ὁμοιότητος τοῦ λόγου, διὰ τοῦτο δὲν δικαιούμεθα νὰ περιορίσωμεν αὐτὴν ἐν ἐνὶ λαῶ οὐδὲ νὰ διακρίνωμεν βαθμὸν οἰκειότητος. Πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι οἰκεῖοι πρὸς ἀλλήλους, διότι μετέχουσιν ὁμοίως τοῦ λόγου πάντες εἶναι μέλη ἐνὸς σώματος, διότι ἢ αὐτὴ φύσις ἐποίησεν αὐτοὺς ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης πρὸς τὸν αὐτὸν προορισμόν¹⁾. ὁ αὐτὸς λόγος εἶναι κοινὸς νόμος πρὸς πάντας καὶ δὴ πάντες ὑπὸ τὸν αὐτὸν νόμον ὄντες τυγχάνουσι πολῖται μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτείας²⁾ ἢ, κατὰ τὴν θρησκευτικὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἐπικτήτου, πάντες τὸν θεὸν ἔχοντες πατέρα εἶναι ἀδελφοί. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι πρὸς πάντας, οὐδ' αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν ἐξαιρουμένων, ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν εὐνοίαν. Ὁ ἐνάρετος, λέγουσιν, ὑποτάττει τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν τῇ τοῦ θεοῦ καὶ πρῶτος φέρει τὰ τῆς εἰμαρμένης· τοῦτο δ' ἀποτελεῖ τὸ κύριον γνώρισμα τῆς εὐσεβείας, ἣτις προσπατεῖ ὀρθὴν περὶ θεοῦ δόξαν καὶ καθαρότητα τῆς καρδίας καὶ τῆς βουλήσεως³⁾. Καὶ ἐτίθεντο μὲν οἱ στωϊκοὶ κατ' ἀλήθειαν θεὸν ἓνα, ἀλλ' ἅμα τὸ τοῦ Ζήνων ἐμαθήτευσεν ἐν τῇ κυνικῇ Σχολῇ, ἧς ὁ ἄριστος προηγόρος Διογένης ὁ Σινωπεὺς εἶπε πρῶτος ὅτι εἶναι κοσμοπολίτης (πβλ. Διογ. 6, 63).

¹⁾ Sen. ep. 95, 52.

²⁾ M. Αὐρηλ. 4, 4.

³⁾ Cic. N. D. 2, 28, 71.

Θεοῦ ὄνομα ἐδίδοσαν καὶ πᾶσιν ἐκείνοις τοῖς οὐ-
 σιν, ἐν οἷς μάλιστα ἡ μία Θεία δύναμις ἐκδηλοῦ-
 ται¹⁾· οὕτω δὲ κατὰ πλατωνικὸν τρόπον διέκρινον ἀπὸ
 τοῦ ἀγεννήτου καὶ ἀνωλέθρου Θεοῦ τοὺς γεννητοὺς
 καὶ φθαρτοὺς Θεούς, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τοῦ δημιουργοῦ
 καὶ κυρίου τοῦ σύμπαντος τοὺς ὑπ' ἐκείνου δημιουρ-
 γηθέντας Θεούς, ἐν ἄλλαις λέξεσι διέκρινον τὴν
 καθολικὴν ἐν τῷ κόσμῳ κρατοῦσαν Θείαν δύναμιν
 ὡς ἐνότητά ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα μερῶν καὶ ἐκδη-
 λώσεων αὐτῆς²⁾. Ὅπόσον δὲ ὑψηλὴν καὶ καθαρὰν
 περὶ Θείου εἶχεν ἡ Στοὰ ἔννοιαν, μαρτυρεῖ καὶ ἡ
 ἔντονος ἀπαίτησις αὐτῆς ὅπως τιμῶμεν τὸν θεὸν
 οὐχὶ διὰ θυσιῶν καὶ θρησκευτικῶν τελετῶν ἀλλὰ
 δι' ἀγνότητος τοῦ βίου οὐδ' ἐν ναοῖς ἐκ λίθου ἀλλ' ἐν
 τοῖς ἀδύτοις τῆς καρδίας ἡμῶν³⁾. Τοιαῦτά τινα οἱ
 στωϊκοὶ διδάξαντες ἠθικὰ διδάγματα ἀνεδείχθησαν
 ἀξιάγαστοι προβιβασταὶ τῆς παρὰ τῶν προγενεστέ-
 ρων παραληφθείσης ἠθικῆς φιλοσοφίας.

Τὰς αὐτὰς θεμελιώδεις ἠθικὰς ἐννοίας εὗρισκο-
 μεν καὶ ἐν τῷ ἐπικουρείῳ φιλοσοφίᾳ. Καὶ ὁ
 Ἐπίκουρος δηλαδὴ ὁ ἐκ τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κενοῦ

¹⁾ Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἄστρα, τὰ στοιχεῖα, οἱ καρποὶ τῆς
 γῆς, οἱ ἥρωες καὶ εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος.

²⁾ Διογ. 7, 147.

³⁾ Sen. ep. 95, 47.

ἐρμηνεύων τὸν κόσμον ἐτίθετο τέλος καὶ σκοπὸν τοῦ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπου τὴν εὐδαιμονίαν, ἣτις κατ' αὐτὸν κεῖται ἐν τῇ ἡδονῇ. Ἀλλ' οὐσίαν τῆς ἡδονῆς παρεδέχετο τὴν ἀπὸ τοῦ ἄλλους ἀπαλλαγὴν καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν. Ἐπειδὴ δὲ τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας ὁ κυριώτατος ὅρος κεῖται ἐν αὐτῇ τῇ ψυχικῇ καταστάσει, διὰ τοῦτο ἡ ἡδονὴ τῆς διανοίας καὶ τὸ ἄλλος τοῦ νοῦ θεωρητέα πολλῶ σπουδαιότερα τῶν σωματικῶν. Αἱ μὲν σωματικαὶ ἡδοναὶ εἶναι βραχεῖαι καὶ παροδικαί, αἱ δὲ ψυχικαὶ μακραὶ καὶ διαρκεῖς ὡσαύτως καὶ αἱ ψυχικαὶ ἀλγηδόνες εἶναι δεινότεραι, διότι τὸ μὲν σῶμα πάσχει μόνον ἐκ τῶν παρόντων κακῶν ἢ δὲ ψυχὴ καὶ ἐκ τῶν παρελθόντων καὶ τῶν μελλόντων. Ἐπειτα δὲ αἱ σωματικαὶ ἀλγηδόνες δὲν ἔχουσι μεγάλην δύναμιν, διότι αἱ μὲν ὀξύταται ὀλίγον διαρκοῦσι καὶ ταχέως τὸ τέλος τῆς ζωῆς ἐπιφέρουσιν αἱ δὲ ἥττον ὀξεῖαι ὑπερνικῶνται ὑπὸ ὑπερέρων διανοητικῶν ἀπολαύσεων ¹⁾. Ἀλλ' ἂν ἡ εὐδαιμονία ἔγκηται ἐν τῇ ψυχικῇ ἡρεμίᾳ, τί ποτε ἄγει εἰς τὸ ποθητὸν τοῦτο τέλος; Ὁ Ἐπίκουρος ὁμοίως τῷ Πλάτωνι ἀποκρίνεται ὅτι τοῦτο ποιεῖ ἡ ἀρετή. Διότι ἡ ἀρετὴ ἔχει ἐπακολούθημα τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς ταραχῆς καὶ τοῦ φόβου καὶ κινδύνου, ἡ δ' ἀπαλλαγὴ αὕτη συνίστησι τὴν εὐδαιμονίαν. Ἐχει δὲ καὶ κατ' Ἐπίκουρον ὁ ἀρετὴ τέσσαρα εἶδη, τὴν

¹⁾ Cic. de fin. 1, 15, 49.

φρόνησιν, τὴν ἐγκράτειαν, τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν δικαιοσύνην. Ἐκ τούτων ἡ φρόνησις ἀπαλλάττει τῶν κενῶν φαντασμάτων καὶ ἀμέτρων ἐπιθυμιῶν, διδάσκει γὰρ ὑπομένωμεν τὴν λύπην ὡς τι ἀσήμαντον καὶ παροδικὸν καὶ παρέχει τὴν μέθοδον πρὸς φαιδρὸν καὶ κατὰ φύσιν βίον¹⁾. ἡ ἐγκράτεια παρέχει τὴν πρὸς τὴν ἡδονὴν καὶ λύπην ὀρθὴν σχέσιν, δι' ἧς κοινωνοῦμεν πλείστον μὲν ἡδονῶν ἐλαχίστων δὲ λυπῶν· ἡ ἀνδρεία καθίστησιν ἡμᾶς ἱκανοὺς γὰρ ὑπερνικῶμεν τὸν φόβον καὶ τὰς ἀλγηδόνας· τέλος ἡ δικαιοσύνη πορίζει ψυχικὴν ἡρεμίαν καὶ ἀτάρακτον βίον. εἶναι δ' ἡ ἀρετὴ οὕτως ἀσφαλὲς καὶ ἀναγκαῖον ὄργανον πρὸς εὐδαιμονίαν, ὥστε αὕτη οὐδαμῶς δύναται γὰρ νοηθῆ ἄνευ ἐκείνης. Ῥητέον δ' ὅτι μέγιστον πάντων, ἢ ἡ σοφία παρασκευάζει εἰς τὴν τοῦ ὄλου βίου μακαριότητα, εἶναι ἡ τῆς φιλίας κτῆσις. Καὶ φαίνεται μὲν ὅτι ὁ Ἐπίκουρος τὴν φιλίαν ἐθεμελίου ἐπὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀμοιβαίας βοήθειας καὶ τῆς ἐκ ταύτης ἀσφαλείας, ἀλλ' ὅμως κατ' ἀλήθειαν ἐνόει αὐτὴν καθαρὰν καὶ ἀνιδιοτελεῆ· τούτου μαρτύριον ἡ ἀξίωσις, ὅπως ὑπὲρ τῶν φίλων μὴ ὀκνῶμεν γὰρ ὑπομένωμεν ἐν ἀνάγκῃ τὰς μεγίστας ἀλγηδόνας καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον· καθόλου δὲ τῶν ἐπικουρείων αἱ φιλίαι εἶναι οὐχ ἥττον πολυθρύλητοι τῶν τῶν πυθαγορείων. Τὸν τέλειον ἄνθρωπον, τουτέστι

¹⁾ Cic. de fin. 1, 13, 43, ἐξ.

τὸν σοφόν, παρίστησιν ὁ Ἐπίκουρος οὐχὶ μὲν ἀρε-
στῶσα πάσης ἀπολαύσεως καὶ ἀπαθῆ ἀλλ' ὅμως οὕτω
κρατοῦντα τῶν ἑαυτοῦ ἐπιθυμιῶν, ὥστε αὐταὶ εἰς
μηδὲν ἄτοπον αὐτὸν νὰ παράγωσιν. Ὅτι ἐν πᾶσι
τούτοις ὁ φιλόσοφος προσεγγίζει τῷ Πλάτωνι, εἶναι
προφανές.

Ἡ πλατωνικὴ Σχολὴ μετὰ τὸν Ξενοκράτη ἤρ-
ξατο νὰ ἀπέχῃται τῶν θεωρητικῶν ζητήσεων καὶ
περιορίζεται ἐν τῇ ἠθικῇ· ἀπὸ δὲ τῆς ἀρχῆς περί-
που τῆς τρίτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος οὐ
μόνον παρημέλει τῆς θεωρητικῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ
καὶ προθυμεῖτο νὰ διαμφισβητῇ τὸ δυνατόν αὐτῆς,
εἰς ἣν ἀμφισβήτησιν φαίνεται ὅτι συνετέλεσε καὶ ἡ
τοῦ Πύρρωνος σκέψις. Ὁ τῆς νέας Ἀκαδημείας
ιδρυτῆς Ἀρκεσίλαος (315-241 π. Χ.) ἐντόνως ἐξεδή-
λου ἀμφιβολίας περὶ τε τῆς κατὰ λόγον γνώσεως
καὶ τῆς κατ' αἴσθησιν παρατηρήσεως ¹⁾· ἐπιτιθέμενος
δὲ δριμύτατα κατὰ τῆς στωϊκῆς γνωσιολογίας ἰσχυ-
ρίζετο ὅτι ἀδύνατον νὰ πορισθῶμεν γνῶσιν τινα διὰ
τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ νοῦ καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν ἄλλο
ἡμῖν ὑπολείπεται ἢ τὸ ἐπέχειν, ἢ ἐποχῆ. Ἀλλ' εἰ καὶ
ἀπέρριπτε τὴν γνῶσιν, δὲν συναπέρριπτεν ὅμως τὴν
προᾶξιν, διότι ἐφρόνει ὅτι ἀπλῶς ἡ δόξα κινεῖ τὴν
βούλησιν καὶ ὅτι, ἵνα πράττῃ τις λογικῶς, ἀρκεῖ νὰ

¹⁾ Cic. de orat. 3, 18, 67.